

Ristamäe

talgurada

2001/2002

Me oleme Ristamäe autobussipeatuses, mida tähistav sini-valge märk teavitab meid hoopis *Riistamäele* saabunud olevat. Mingi müütilise riistaga siin tegu pole, küll aga ristiga, mis Põhjasõjas langenute mälestuseks Iivanimäele või Kindralimäele kunagi ammu-ammu püstitati. Täpsem seletus leidub meie väiketrükises “Neeruti lähiümbruse ajalooline taust” (*Kadrina, Neeruti Seltsi Toimetised – A-503*). Teadmishimulisele võiks sellest, näiliselt igavast tühikohast, üht-teist siiski jutustada. Igal kohal on ju oma lugu...

Niisiis – otse tee ääres on talu, praeguse nimega **Riistamäe** talu (10). Algselt oli see Rista kõrts, mis ehitati Udriku mõisniku Gustav Magnus von Rehbinderi (1673-1734) poolt tõenäoliselt Põhjasõja teisel poolel, upitamaks just viinatootmise ja –turustamise abil jalule oma kannatadasaanud mõisamajandust. Viin on ikka sisse toonud, nii ka tema puhul. Ta turustas seda va kibedat isegi Peterburis. 1732.a revisjonikirjades on kirjas siinse kõrtsmiku Mattis Perry (Päri) nimi. Aastal 1832 leidis kõrtsi juures aset omapärane lahing, kus ühel pool olid Tallinnast deserteerunud poolsada nekrutit ja teisel mõisniku poolt organiseeritud kohalik kaitsesalk. Tulemuseks oli neli haavatud sõdalaste poolel ja nende allaandmine. Udriku mõisas jäi toidumoon röövimata, aga nekrutid toimetati valve all Tallinna tagasi.

Kõrtsi tegevus lõpetati ülemöödunud sajandivahetusel ja sellest sai mõisa renditalu, mis omakorda muudeti 1919.a maareformi käigus asundustaluks. Peremehe nime järgi hakati seda kutsuma Tobra (hiljem Toomeste) taluks. 1934. aastal põles vana kõrtsihoone maha, uus talumaja ehitati selle kõrvale. Kõrvalhoone (9) seinas on tänaseni näha osa vana kõrtsihoone seinast – kõrvalhoone ongi vana kõrtsi kohale ehitatud. 1837.a 29. juunil sündis kõrtsmik Maddis Sutterile poeg Juhan, kellest sai alguse üle valla ja Eestimaagi laiali laotunud Sutterite (Sulevite) suguselts. See on vorminud huvipakkuvalt palju loodusinimesi, talumeestest teadlasteni. (Teist põlve teise nime all, kuid ikkagi samasse suguvõsasse kuulumist, peab enesele auks ka Enn Loik) 1840.a loobus Maddis kõrtsmikuametist, ehtas endale Mäeotsa liivaaugu küljesse sauna ja hakkas vabadikuks. Sutterite sugu jätkas tegevust üle raudtee Mäokülasse renditud-rajatud Otri talus ja tegutseb seal juba neljandat põlve. Talu on nii looduse kui peremeeste tahtel üks ilusamaid kogu vallas. Meie teele jääb Rista oja truubi tagant

teetammist raudtee poole laskuv muldtrapp, mille rajas XX saj Otri põhiline peremees August Sulev.

Rista talust lõunasse vaadates näeme ida pool, heinamaa keskel väikest kaskede gruppi. See on kõik, mis tähistab kunagise **Päri kivi-vabriku (7)**, hiljem Rista Tellisetehase) tööliste elamu asukohta. Tehase lasi 1876.a paiku ehitada teine Udriku ettevõtlikest Rehbinderitest, nimelt Reinhold Fabian (1831-1905). Vabrikus valmistati savitelliseid kuni 1920. aastani. Saviauk oli kohe elamust läänepool, idapool paiknesid hobujõul käivitatav savisegist ja plonnide kuivatamise löövid ning põletusahi. Toodang realiseeriti kohapeal ja kaugemalgi. 1919.a maareformiga planeeriti sinna Rista telliskivitehase talu A-15, mille sai omale Kadrina lihunik Rosenbaum. Telliste tootmine talle ei istunud ja ta hakkas hoopis loomi kasvatama, kuid tüdines sellestki. Kuna ta ise elas Kadrinas, siis Rista hoone lagunes.

Pärast Teist Maailmasõda ehitas elamu varemetele vanast plekist, viinerist ja lauajuppidest endale risuhunnikutaolise osmiku Joosep Treier – ehtne ja kahjutu eesti hulkur Rasmus. Tema eluaset kutsuti Jossu, Koopaelaniku, Pigilinnu või Vanamehe onniks. Vanamees ise suri 1970.a grippi.

Pigilinnu pesast veidi idas, lodulepiku riba keskel on Konnakaevu oja, mis juhib selle võseriku lõunaotsas asuva Konnakaevu allika vee maantee ja raudtee alt läbi Loobu jõeni. Konnakaevuks kutsuti allikat sellepärast, et raketega varustatud allikas meeldis ka konnadele. Ojast pisut Kadrina pool, raudtee ja maantee vahel on Looga kõrtsi (**1**) täiesti põllustatud ase. Rista, Looga ja Päri – kolm kõrtsi kahe kilomeetri kohta! Pidi meie esivanematel alles janu ja mõisnikel rahaanus olema! Edasi, pea alevi servani, on avar Päri (mõisa) väli, praegu kena talumaastik 1920ndatel rajatud asundustaludega. Samal väljal leidis 1918.a aset üks Vabadussõja lahingutest punaväelastega, mis kahjuks küll meie kaotusega lõppes. Teise maailmasõja ajal toimus Päri väljal rongiõnnetus, kus kokku põrkasid Narva rindele suundunud sakslaste laskemoonarong ja sealt tulnud haavatute ešelon.

Välja taga varjab osaliselt Kadrina-vaadet küll vajalik, kuid siiski küsitav rajatis – viadukt. Küsitav seetõttu, et kilomeetri jagu läänepool, Iivanimäe kohal, oleks autoga raudtee ületamiseks piisanud sellest, kui loomulikus tunnelis kulgeva raudtee kohale oleks (piltli-

kult öeldes) paigaldatud mõned paneelid. Et see variant toonaste ehitusseadustega ei sobinud, ehitatigi Kiku ja Udriku vahel asunud Karumäest kunstmägi-teetamm. (Teine kaheldav valik on otsetee rajamine läbi looduskaitsealase nulupeistu, mis Udriku ja Kadrina vahel osaliselt siiski säilitati, ja mis oma koonusvõradega silma rõõmustab. Tee võinuks kulgeda ka pisut põhjapoolt, kuid nii arvab vist vaid siinkirjutaja ja veel mõni üksik.)

Nüüd oleme bussipeatuses täisringi ära vaadanud ja hakkame astuma ülesmäge, otsima Neeruti teetsa. 100 meetrit piki Järve teed ja me peatume sildi juures, mis teavitab Vabadussõja mälestusmärgi kunagisest olemasolust. Ülalmainitud lahingu mälestusmärk püstitati siia 1934.a. See kujutas inimesekõrgust punasest graniidist rahnu, mille ühel, lihvitud küljel teatas raidkiri lahingu koha ja aja. Sammas õhiti 1940.a suvel. Praegune tähistus on paigutatud Võduvere eelmise külanema Kaljo Viise poolt tema viimasel eluaastal, suvel 1997. Meie kohus ja plaan on mälestusmärk taastada. Tegelikult asus mälestusmärk praegusest puittahvlist paarkümmend meetrit ida pool, sest juba 19. saj tekkinud pikk ja kitsas kruusaauk sai peale Mäeotsa linnamäe karjääri kasutamise keelamist 1957.a peamiseks kruusavõtukohaks ja laienes peagi praeguse männikuga markeeritud pindalani. Nihutatud said nii Järve tee kui ka Rakvere-Tapa maantee (vt.skeem). Vana tee on praegusest järveteest läänepoolsele veel jälgitav ja, mõistagi, kitsam.

1960ndate lõpupoole seiskus ka Ristamäe äravedu. Sellega tunnustati looduskaitsealaste ideede tähtsust. Jaan Eilarti algatusel alustati 1972.a karjääri metsastamist ja praegu nähtav kaseviirgudega männik näitab, kui õige ja vajalik oli toona ettevõtetu.

Kruusaveondusega segipööratud maastikku on näha ka teisel pool asfaltteed. Enne raudteed sopistub Ristamägi mingil, 11 000 aasta vanusel põhjusel u 150 m ida poole, moodustades Iivani e. Kindralimäe. Nimi tulnud kasutusele 20. saj algul pärast seda, kui kruusa kaeva(nda)misel leitud luustiku kõrval oli ka vene ratsaväe mõök. Arvatavasti Põhjasõja päevist pärinenud sõjariist andis ainet fantaseerimiseks ja rahvalikeks seletuskatseteks, millest üks ongi mäele nime andnud. Reliikvia välja kaevanud koolipoisid viinud relva kooli ja sellega tema saatuse ka otsustati...Mõök on kaotsi läinud (loe *E.Leppik*

“Neeruti ja tema lähiumbruse ajalooline taust”, Neeruti Seltsi Toimetised 2001, A-503)

1920. aastast on Iivanimäe harjal Lillemäe asundustalu, mis kuulus Aleksander Ojamäele, ümbruskonnas tuntud rehepeksumasiniistile.

Uue ja vana maantee vahele jääb Kruusila matusepaik. Kruusila asundustalu esimene peremees Kaarel Tui üritas läinud sajandi 20-ndail selle tasase heinamaa põlluks harida. Kündmisel tuli päevavalgele arvatavalt Põhjasõja-aegne matmisaik ja hulk inimluid. Töö jäi katki, kuid üks võimalikke nimeseletusi tekkis siiski. Esialgne Ristaeta (Ristaia) mägi on ajapikku Ri(i)stamäeks lühenenud. Kruusila talu hilisemaks peremeheks oli aastakümneid August Piiskoppel.

Teekonda jätkates, ikka paremal leparida ja vasemal veerandsajandi vanune männikultuur, jõuame peagi sama tee otsale, mis vasemalt, läbi eravalduse, karjäärast Järve teele toob. Paremat kätt näeme üht kaasaegse moega elamut, veidi lõunas, ent ikka Ristamäe turjal, on Kastemäe talu, mille maareformi käigus sai Rudolf Vaimets. Praegu jätkab siin koduhoidmist tema tütar Valve Krabbi.

Veidi edasi minnes tuleb täheldada, et kunagi on Ristamäe laia selga kaks sügavat haava löödud. Nende tekke üle annab geoloogidel veel aru pidada: õige sulglohk ta nagu pole – ta on mäe harjal! Mattunud ja hiljem sulanud jääpanga jaoks justkui liiga kitsas, pikk ja sügav...Aja või Kalevipoja künnivigade hulka...Igal juhul suusatajatele enese proovilepanekuks kõlbab küll... Kuid kevadeti nauditav ööbikulaulu kuulamiseks.

Tegelikult on esimene hoopis Tädi(ver) auk – kunagi, kurb küll, olevat seal üks vana naine (tädi) ära tapetud...Lõunapoolsem auk on seni ikka veel nimeta.

Auke eraldavat künnist kasutavat teed pidi, jõudmaks põllu veerde, tasub korraks mõnikümmend meetrit astuda. Pole võimatu, et astuja jalg tabab kunagise Kulbi sauna ahjuküngast või vundamendikivi. Saun sai nime peremees Kaarel Kulbi järgi, elu selles aga lakkas 70 aastat tagasi. Põllu servas on kena mullast koonus nagu laste kelgumägi. Tegemist on sõjajärgselt paigutatud radari muldkehaga. Hiljem, kui Põimale ja Peebumäele võimsamad ehitati, demonteeriti ja veeti sinne radar tõenäoliselt vanarauaks.

Otse ees on müürijäänusega vana võsastunud puuviljaaed ja sellest vasakul Lepametsa (mõisa-aegu Tänavotsa) talu. Need mõlemad on seotud siitkandi legendaarse teomehe Rein Lubi'ga. See oli mees, kes jõudis peale teopäevade ka laulmas, näitlemas, pilli puhumas ja uute pillide ostmiseks raha kogumas käia ja lõpuks isegi talu osta. Kultuuritegemine aga ületas kõik, talupidajat temast ei saanud. Ta müüs talu ära ja leppis moonakaseisusega. (*Sellest mehest tuleb kindlasti veel tulevikus ja meie kirjatöodes juttu.*) Kui matkajale ütlevad midagi nimesid “Desintegraator” ja Johannes Hint, siis viimane plaanis siia-kanti Austrias nähtu eeskujul matkaküla loomist. Paraku oli see mõte oma ajast kaugel ees ning määratud kaduma koos selle autoriga.

Nimeta augu lõunanõlvast ülestulnuna, on edasi astudes taas põhjust pilku teritada ja aru pidada. Vasakul näeme noorte kuuskede soodsaks kasvamiseks muust võsast puhastatud metsa, paremal aga võserikku, mille keskel vanadest pärnakändudest on võrsunud tosin uut. Nende kõrval on väike lohk, kuhu Ristamäe kõrtsi pidamisest tüdinud Madis Sutter 1840.a. kolme(!) päevaga sellise osmiku üles ehitas, milles tema 5-liikmelisel perel koguni 50 aastat elada kõlbas. Majakest hakati kutsuma Padu saunaks, hiljem ka Juula või Nesselbergi Juula ja Mäeotsa saunaks. Heal lapsel ikka palju nimesid.

Varsti paremalt paistma hakkava Raba talu peremees müüs kord osa oma valduste viljakandmatuid kruusakünkaid naabrile, Mäeotsa talu ostnud ärksale advokaadile Nikolai Kruusele. Tema istutaski nähtava männiku ja üksnes, nagu tol ajal ikka, oma järeltulijatele silmarõõmuks. Looduslikult juurdub mänd siinmail halvasti – pind liiga kruusane. (vt *E.Loik “Neeruti mäed – muistne import Soomest”*, Neeruti Seltsi Toimetised 2001, A-501).

Läbi piltilusa lammoru järsu lõputõusu võtnud, jääme puhkama Mäeotsa linnamäe varemetevälja suudmes ja vaatame veel tagasi. Viimane männitukk kandis saja aasta eest nime Kiigemägi, sellel olnud küla-kiik. Kõrval olev lameda põhjaga tantsuplats oli Kiigeauk.

Põhjakaartes avaneb Neeruti jaoks küllaltki haruldane vaade: loodes Kallukse mägede sakid, põhjas Kadrina oma tehismaastikuga, kirdes, lepametsade taga, Loobu jõe org. Meie seljataga olev Linnamäe põhjaots on aga tähtis sõlmpunkt nii ajaloo kui geoloogilises mõistes. Siin võtab “vana” Ristamägi oma turjale nooremad oosid. Otse infotahvli

tagant algab tõus esinduslikule Pikkmäe oosile. Mäe põhjaotsa ehtinud ja inimkäega veidi kuju muutnud linnamägi – Sadulamäe sõsar – oli ümbruskonnale veel üheks kokkukäimiskohaks ja haruldase vaateulatusega jaanitulepaigaks. Kahjuks veeti see ilu 1950. aastate algul Tapale, nõukogude sõjalennuväljale vundamendiks. Alles jäi vaid linnust lõunaotsast kaitsnud inimkäega kuhjatud linnusevall.

Lääne poole, risti üle meie tulekutee viib rada enne Raba talu vasakule keerates läbi kunagise Mäi saunaküla piltilusate orgude-aukude Kuresöödi (lava-) oosile ja edasi ikka järvedeni. Autoteel ida poole mööda Kadakamäge liikudes jõuame kohe-kohe Linnaauguni. See on oosidevaheline sügav org, mille loodeots on puudeta ja ülalmainit Kruise ettevõtmisel tasasemaks küntud ning heinamaaks hoitud. Seetõttu on ta senini võsavaba ja suusatajate meelispaigana kasutusel. Millegipärast on ta praegu Kulbiaugu või –lohu nime all tuntud. Ooside rida jätkub Eesjärveni, tuntum Pikkmäe kõrval asuv Pikasoo. Autotee viib Valgeristi oosi harjale, retke lõpp on jälle Eesjärve äärne Kuresöödi ja seal kaitseala muuseum. Valgeristi oosist itta jääb (nagu lääneski) Neeruti peaoosi piirav rahutu harja ja sipleva suunaga seljakute rida toredate nimedega: loodest alates Männi- e. Mäeotsa mägi, Uni- e Kuusemägi, Liivamägi, Paljasmägi, Pohla- e Neetaugumägi, mis ulatub juba Eesjärve idaküljeni.

Põgusatele ajaloonopetele lisaks veel seda, et Põhjasõja hakul oli oosistik sobiv nii avarateks vaatluspaikadeks kui ka laagrikohtadeks. 1702-1703.a talvitusid siin, Laiamäel (Pariisi külast lõunas) Rootsi väed, komandopunkt asus tõenäoliselt Sadulamäel. Nende vahele, mägede harjadele oli rajatud vaatlus- ja laskepunktide ahel, mille augud on tänagi veel vaadeldavad. Põhilised sõjataplused, nii siis kui hiljem, on aset leidnud siiski oosistiku põhjaotsas, Ristamäel (vt. eestpoolt). Pärimuse kohaselt maeti venelaste langenud Iivanimäele ja Kruusila väljale, rootslaste omad aga Valgeristi mäe keskossa, praeguse Pruudi ja Peigmehe Kivide kohale. Veel Vargamäe Andrese aegadel olla seal suur valge puurist seisnud, mida Udriku mõisnikud aeg-ajalt uuen- danud. Võimalik, et oma viimse puhkepaiga leidsid siin ka Udriku mõisa toonased lahkunud, kuna rootslaste kaitset Viru lääneosas juhtis Gustav Magnus Reh binder ise.

Kadakamäe lõpul Mäeotsa talu maadel on ka Kalevipoja künni alguspaik, tema tööhigist tekkinud raviallikas (praegu asub see tiigi põhjas) jpm. (vt. E.Leppik "*Kalevipoja jäljed Karuauigu mägedes*", Neeruti Seltsi Toimetised, 2001 A-502) .

Siitkandi kultuuriloolise tausta rikkusest saab pajatama mõni Neeruti Seltsi järgmistest trükistest. Olgu vaid mainitud, et Mäeotsa talu on teiste seas algkoduks ka Sonne-Viisede (sh. laulja Vello Jürna) dünastiale, et Alt-Naela oli koolimees Jakob Westholmi suvekodu ja nende vahel asunud Kraanil oli... Münchhauseni koda...

Nagu näete, on ka sellisel pisikesel paigal oma lugu, õieti lood – ajalugu, looduslugu, muinaslugu, kultuurilugu ja see lugu, mida pajatab üks või teine sinne asukas. Külalisele-matkajale-rändajale on see aga sootuks uus lugu omaenda paljude lugude kõrval. Küllap lisandub kuuldu-loetu sujuvalt meie isiklikku muljemosaiiki ja aitab luua veendumust meie pisikese Eestimaa tohutult rikkast ja mitmekülgsest loost läbi sajandite.

Tekst: **Heino Sõrm**

Toimetamine ja paljundus: **THR**

Toetanud Suurbritannia Eesti Saatkond

© NEERUTI SELTSI Toimetised, A -

509

Kontaktid: (032) 52 411 & 056 459 613

Kadrina, 2002

**Ostes käesoleva trükise, toetate NEERUTI loodushoidlikku arengut ja Neeruti
Seltsi, kes selle korraldamiseks on ellu kutsunud**